

PSİKOPATOLOJİK SANAT (II)
RESİMSSEL SANAT ÜRÜNLERİNİN ANALİZ ÖGELERİ
—PSYCHOPATHOLOGICAL ART (II)—
ANALYTICAL ELEMENTS OF PICTORIAL ARTISTIC PRODUCTS

Dr. Ali BABAĞLU*

ÖZET: *Psikopatolojik sanat yazı dizisinin ikincisinde, resimsel sanat ürünlerindeki patolojik elemanların diyagnostik ve prognostik analizinde incelenecek noktalar hakkında bilgi verilmektedir.*

Anahtar sözcükler: Yaratıcılık, sanat, analiz öğeleri.

SUMMARY: *The second article of this sery about psychopathological art is a short overview of the analytical elements of pictorial formation.*

Key words: Creativity, art, analytical elements.

Yaratıcı işlev kuşkusuz ki yalnızca resimde değil, hatta belki çok daha büyük oranda dilde, yani sözselsel ya da yazınsal yaratıcılıkta, gene çok büyük ölçüde uzaysal biçimlemede, yani üç boyutlu biçimlerin oluşturulması ve düzenlenmesinde gösterilebilir. Ancak buralarda çok daha karmaşık etkileşimler de işe karıştığından ruhsal bozukluklardaki yaratıcılığı (ve aynı zamanda tersinden de bakarak, yaratıcı işlevin ruhsal bozukluğunu) incelerken, iki boyutlu düzey üzerine yapılan resim, ipuçlarını daha kolay sağlayabilmektedir. Bu bakımdan resim yapma olgusunun önceliğini kabul ederek, ilk sırayı ona veriyoruz.

Resim, yalnız insanın değil, bütün hominidlerin, yani kardinal maymunların bir yeteneği olarak görülmektedir. Her ne kadar bugün yaşayan şempanze, goril ve orangutan gibi yüksek maymun türlerinin, spontan bir resim uğraşısı bilinmiyorsa da, iki boyutlu yüzeyi belirli bir resmetme duygusuyla doldurabilme yeteneğinin her üç türde de var olduğu ve aynı mekan duygusunun ve aynı kuralların geçerli olduğu, ayrıntılı laboratuvar çalışmalarıyla anlaşılmaktadır (4). Wartegg testiindeki performansları açısından bütün bu türlerin, dış mekanda belirli bir denge algılamasına sahip oldukları ve o dengeyi üç boyutlu algılamadan, iki boyutlu reproduksiyona geçirebildikleri belli olmaktadır.

İnsan ise bu performansı gösterebilen bu yakın akrabalarının ulaşabildiği en üstün noktayı, daha üç yaşında geçmekte ve üstelik de spontan yaratıcılığa, yani iki boyutlu bir yüzey ve onun üzerine resim yapacak araç eline geçer geçmez kendiliğinden dengeli biçimler yaratmaya ulaşmaktadır. Bu yetenek bütün kültürlerin ortaya çıkışından

çok daha eskidir ve bu yüzden de kültür farklarının dan hiç etkilenmeksizin bütün insanlarda vardır.

Resim yaratıcılığının incelenmesinde tamamlanmış son ürünlerden başlamak ve bunları belirli kategorilere göre incelemek zorundayız.

Yaratıcı işlevin son ürününün özellikleri nelerdir?

Her bitmiş resim bir toplu ilişkiler bütünü, bir birlik gösterir. Bu birliğe çeşitli biçim ve renk öğelerinin karşılıklı etkileriyle ulaşılır. Çeşitli biçim ve renklerin yinelenmesi, resim bölümlerinin karşıtlarıyla dengelenmesi, parçaların orantıları, parçaların çizgiler ve yüzeylerle birleştirilmesi, resim öğelerinin resim yüzeyine dağılması ve yerleştirilmesi, resim yüzeyinin kenarları ile olan uzaklık ya da bağlantı gibi hususlar, bu incelemede önem taşıyacaktır. Diğer bir deyimle, ilişki örgüsü, ilişkilerin oluşumu incelenmelidir.

Kramer, bitmiş bir sanatsal ürününü, aracın ekonomisi, bir iç düzen, özgün bir resim mantığı ve uyarıcı, yönlendirici bir güç ile karakterize etmektedir (3). Langer hemen hemen aynı nitelikte olmak üzere, Significant form (anlamlı biçim) kavramını ileri sürmektedir. Bu anlamlı, anlam içeren biçim, seyirci tarafından, kendi önceki deneyimlerine uygun olarak "doğru ve gerekli" bulunmalıdır (1). Bader ve Navratil ise, şizofren sanatçıların ürünlerinin incelenmesinden yola çıkarak, daha psikolojik bir tanıma ulaşmaktadırlar: Yaratıcı becerinin temel fenomeni olarak "Deformasyon" ortaya çıkmaktadır. Burada sözkonusu olan biçimin bozulması niteliğinde bir deformasyon değil, biçimin değiştirilmesi olgusudur. Bu olgu, yaratıcılığın üç karakteristik yönelişinin temelidir. Her yaratıcı biçimlendirme ya da defor-

* Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, 4. Psikiyatri Birimi Şefi

masyonda bu üç eğilim izlenebilir.

a- Fiziynomizasyon, yani biçime, tıpkı insan yüzündeki gibi bir ifade katılması,

b- Formalizasyon, yani belirgin bir formun verilmesi, biçim geliştirme, biçim keşfetme.

c- Sembolizasyon, yani biçimin reel anlamı dışında bir anlam verilmesi, anlam taşıyıcı kullanımı (4).

C.G. Jung yaratıcılığı bilinç dışı süreçlere bağlı olarak ele almaktadır. Bu süreçlerin belirtilerini Jung, resimlerdeki kaotik çok yönlülükte, resimlerdeki düzende, açık ve koyunun kontrastında, üst ve altın, sağ ve solun zıtlığında izlemektedir. Gene önemli görünen birkaç fenomen de, iki karşıtlığın bir üçüncü formda birleşmesi, Quaternite (Dörtlük) -örneğin dörköşe ve haç formları-, Rotasyon (Döngü) -örneğin daire ve küre- ve dörtlü sistemde merkezleşme ve ışınsal düzenleme fenomenleridir. Bütün bu fenomenlerin ortaya çıkış ve görünme sıklığı, bizim için bilinç dışı olan regülatörlerle yönlendirilen fantezimizle, insanlığın arkeoloji ya da etnoloji yoluyla ortaya çıkarılabilecek bütün ruhsal deneyimi arasında bir köprüdür. Herkes bir dörtgeni ya da bir daireyi ayırt edebilir, herkes dörde kadar da sayabilir. Ama dünyayı yaratıcı bir gözle görmüşümüz sırasında bu elemanların egemenliği, bilinç dışıdır (2).

Sanatı meslek olarak sürdüren ya da öğrenmiş olan kimselerde, yani sanatçılarda, eserlerinin psikiyatrik bir obje olarak irdelenmesinde çok dikkatli olunması zorunludur. Unutulmamalıdır ki, o kimse yoğun bir sanat eğitimi görmüştür ve sanatını uyguladığı materyale, çok çeşitli biçimlerde egemen olmak için bir bilgi birikimi ve aynı zamanda da büyük bir özgürlüğü vardır. Gene unutulmamalıdır ki, sanatçı, kendi toplumundan aldığı esini yansıtır ve gerçekte özgürlüğünü, toplumunun izin verdiği ölçüden daha ileride kullanamaz. O halde, eserine yansıyan ruhsal özellikler, çok büyük oranda, toplumundan yansıyan özelliklerdir. Bu yüzden de, profesyonel bir sanatçının eserlerine bakarak onun iç dünyası hakkında birtakım tanımlara gitmek, bir hipermedikalizasyon, bir haddini bilmezlik olur. Ama bir sanatçının eserlerinin, iyice bilinen biyografisi ışığında incelenmesi, bize belirli huzursuzlukların anlatım yolları konusunda fikir verebilir.

Bu notta belirtilen ilkeyi akıldan çıkarmayarak ve yalnızca sanatın, psikiyatrik hastaların diyagnostik ve terapötik hizmetinde kullanılmasıyla kendimizi sınırlayarak, plastik ve görsel dışavurum olanaklarının ana hatlarını incelemeye çalışacağız.

Sanatın, gerek tanı, gerekse tedavi amacıyla kullanımında, iki özelliği bu olanağı sağlar (5):

a- Sanat eseri, bir significant form yaratmak amacıyla yapılır. Bu yüzden de kendi içinde bütünsel bir mantık ve bir iç ekonomi taşır. Bu özellik bize hem hastanın o yaratıcı işlev sırasındaki iç denge bozukluğunu kavramamız için bir yol sağlar, hem de bozulmuş bu dengeyi yeniden kurması ve bu sırada kurduğu bu iç dengeyle dışta var olan dengeyi karşılaştırarak, bir reality testing uygulaması için olanak verir.

b- Her sanat eseri bir "Deformasyon" a dayanır. Yani biçimler, iç anlatım ve iç denge amacıyla değiştirilir. Bu biçim değiştirme sırasında kullanılan fiziynomizasyon, formalizasyon ve sembolizasyon yöntemleri, diğer bütün psikoterapi yöntemlerindeki gibi birer iletişim taşıyıcıdır. Yani hasta bu yöntemlerle hem terapistine yönelik olarak bir mesaj verir ve hem de kendi dışavurumu ile terapiye katılır.

O halde ruh hastalarının tedavisinde sanatın kullanımında da işte bu açılardan inceleme ve irdeme gerekecektir. Sırayla bunları kısaca gözden geçirelim:

1- Resmin, resim alanı üzerinde konumlandırılması: Resmin, tuval ya da resim kağıdının kenarlarına uzaklığı, resimdeki ana öğelerin birbirlerine göre dengelendirilişi, üst-alt, sağ-sol, orta-kenar arasındaki biçim ve renk dengesi, resmi meydana getiren parçalar arasında mantıki bir bütünlük ve tamamlık duygusunun oluşumu. Bu konuda örnek olarak, ağır psikozlarda resmi meydana getiren öğelerin bütün kağıda, aralarında fazla bir bağ bulunmadan serpiştirilmesi, gene ağır psikozlarda ve organik beyin sendromlarında kağıdın kenarlarına kadar sayısız ufak figürle doldurulması, organik beyin sendromlarında figürlerin resim kenarlarıyla olan açıklığına dikkat edilmemesi, oldukça patognomoniktir. Resim kağıdı üzerinde önceden hazırlanmış basit çizgi ve lekelerle göre dengeli bir resim yapmaktaki performans (Wartegg testi) 3 yaşındaki goril ve şempanzelerde ve aynı yaşta itibaren insanda var olan bir özelliktir. Bunkdaki bozukluklar, ciddi organik bozuklukları hatıra getirir.

2- Çeşitli figürlerin, özellikle kapalı çizgilerin, sürekli ritmik çizgilerin kesişen çizgilerin, tarama ve noktalama tekniğinin kullanılabilmesi, aynı şekilde organik olarak var olan bir yetidir. Gene goril, şempanze ve insan, üç yaşından itibaren bir çizgiyi başlama noktasına kadar getirebilir, yani daire çizebilir. Bunkdaki yetenek kaybı organik bozuklukları, mantıken kapalı olması gereken figürlerin bilerek açık bırakılışı ise egonun parçalanma duygusunu ağır bir şekilde algılamakta olduğunu, yani ağır psikozları düşündürür.

3- Renk konusunda da aynı denge duygusu, bütünlüleyici ve kontrast lekelerin dengeli kullanımıyla kendini belli eder. Kuşkusuz ki burada, basit organik nedenli algı kusurları, yani renk körlü-

gü dikkatle ayırılmamalıdır. Renk kullanımında, kontrastların dengelenmesinde hominidler de az çok bir performans göstermekteyseler de bütünlü- yici renklerin dengelenmesi ve sıcak-soğuk renklerin mantıklı bir düzenle kullanılması insanın özelliğidir. Hele pastel renklerin dengelenmesi, hastanın, sağlık yolunda vargücü ile çaba sarfettiğini, kendi tedavisine aktif olarak katıldığını gösteren bir bulgudur.

Bu üç kriterdeki bozukluklar, diyagnostik değer taşıdığı gibi, bu bozuklukların zaman içinde onarımı da prognostik değer taşır; yani hastanın iyileşme yolunda aldığı mesafeyi belli eder.

4- Yorumu daha güç olan, resimde doğal olarak yapılması gereken deformasyonun derecesini patolojik ya da sağlıklı olarak değerlendirebilmektir. Her resim, en reproduktif olanları dahil, biçimlerin ve renklerin deformasyonunu gerektirir. Bu deformasyon sırasında naristik duygular ve anksiyete giderici çaba bir arada etkindir. Sanatçı, boş tuval önünde kendine özgü bir evren yaratmaktadır ve bu evrenin tek egemenidir. Bu bir oyunla aynıdır. Kişi bir yandan tam bir özgürlükle değişik olanı yaratırken, öte yandan da kendi evreninin kuralı düzeni ile kendini bağlar. Bu, egonun reperasyon ve restorasyonunu sağlar. Deformasyon, ister psikotik, ister nörotik ya da kişilik bozukluğu olsun, psikoterapide yorumlanması gereken ve yorumlanması da en güç olan özelliktir. Çünkü kompozisyon bozukluk ve özellikleri yalnız mental fakültelerin durumunu gösterirken, deformasyonun niteliği, iç dinamiğe ilişkin ipuçlarını taşır. Deformasyonu sağlayan üç adım teker teker incelenmelidir:

a- Fizionomizasyon: Nesne ve canlı figürlerinin, kasıtlı olarak insan özelliklerini, insanların belirli durumlarının özelliklerini, insan figürlerinin de belirli kavramsal özellikleri yansıtır biçimde resmedilmesidir. Bir kedinin kederli bir yüz ifadesi taşıması, ya da bir yelkenin cesur bir insana, ağaçların vakarlı insanlara kasıtlı çağrışımlandırılması, figüratif resimde sık kullanılabilen fizionomizasyon örnekleridir. Nonfigüratif çalışmalarda da sert kırık çizgiler, agresif özellikleri, maskülen özellikleri çağrıştırarak, yumuşak eğrili çizgiler ise ressessif, feminin, dengeli özelliklere gönderme yapılarak fizionomizasyon için kullanılabilir.

b) Formalizasyon: Resmin içindeki dengenin kurulması için, nesnelere belirgin formların verilidir. Burada resmi yapan, kendi amaçladığı

dengeyi kurabilmek yolunda en büyük özgürlüğe sahiptir. Kişi ve nesnelere istediği gibi hareketli ya da durağan biçimlere getirir ve böylelikle kendi iç dünyasını da en uygun bir şekilde yansıtabilir.

c) Sembolizasyon: Biçimlerin kendi öz ve herkeşçe bilinen anlam ve kavramlarının dışında, resmi yapana özgü bir anlam taşımalarıdır. Bu anlam, resmi yapının iç çağrışımları ve iç çatışmaları ile ilgili ise de resmi izleyenlerce de anlaşılabilir olması en büyük özelliğidir. Yani insanlar arasında hemen her objenin, kendi anlamı dışında bir çağrışım anlamı da bulunmaktadır. İşte burada antropolojik ve etnolojik özellikler rol oynamaktadır. Bazı semboller bütün insanlar için, bazı semboller belirli kültürler için hep geçerlidir. Bu sembollerin antropolojik ve transkültürel analizi, hemen en karmaşık olan analizlerden biridir (2).

Bu analiz öğelerinin dışında bir de bütün sanat eserleri için geçerli olan ve bütün öğeleri içeren bir faktör de resmin kompozisyonudur.

Kendini yalnızca resimde değil, diğer bütün yaratıcı işlevlerde, hezeyan, düş ve imajinasyon da da gösteren sembolizasyon ve semboller dili üzerinde, bu dizinin üçüncü yazısında ayrıntılı olarak durulacaktır.

KAYNAKLAR

- 1- Jacobi, J.: Symbole auf dem Weg der Reifung (Kitap: Der Mensch und seine Symbole, C.G. Jung), Walter Verlag, 1981, Olten, s.274-298.
- 2- Jaffe, A.: Bildende Kunst als Symbol (Aynı kitap) s. 250-253.
- 3- Jakob, I. (Red.): Transcultural Aspects of Psychiatric Art, Karger Verl., Basel, 1975.
- 4- Klaeger, M.: Symbolisches Denken in Bildern und Sprache, E. Reinhardt Verl. 1978, München, s. 142-145.
- 5- Donnhöfer, E.: Bildnerisches Schaffen in Dienste der Rehabilitation Geisteskranker, Bayer Leverkusen.